

У пошуках духовної оази

ЯНА КУБИШКІНА

31 БЕРЕЗНЯ 2023

Радянська влада була справжнім новатором у фізичних знущаннях, а водночас — майстром психологічного тиску на тих, хто вмів вільно кохати, вірити і боротися за своє. СРСР руйнував родини — і це навіть не перебільшення: скажімо, почесним пунктом у чийомусь послужному списку є розлучення В'ячеслава Чорновола з Оленою Антонів. Поки дисидент відбував перший термін ув'язнення, представники органів не втрачали часу марно. До пані Олени в центрі Львова (щоб публіки побільше) періодично підходив незнайомий чоловіча, запрошуючи на побачення. Чутки, зрежисовані агентами КДБ, дістались до В'ячеслава в таборах. Парубок був молодий, палкий і ревнивий, тож, коли повернувся, звинуватив дівчину в речах, яких пробачити вона не могла. Розбіглися.

Тюремна вишивка з фонду Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів

В умовах постійного порушення базових людських прав і приниження гідності українські дисиденти потребували моральної опори — і знаходили її в різних речах.

Скажімо, Івана Світличного, найближчого товариша Василя Стуса, по праву можна вважати послідовником філософії стоїцизму через непохитність переконань і виваженість духу.

Він не мав таланту оратора, але постійно опинявся в центрі уваги. Як пише літературознавиця Михайлина Коцюбинська і подруга Івана, «навколо нього завжди відчувалась якась дивовижна аура людяності [...] до нього люди зліталися, як метелики на світло». У характері поета м'якість поєднувалася з надійністю і незламністю. Це й бісило КДБшників: слабкий із вигляду, а виявився таким непохитним. Тож засудили Івана за статтю «Антирадянська агітація і пропаганда» на повну катушку — сумарно дали 12 років. Утім, він від початку діяльності

морально готувався до самопожертви. Коли його, політв'язня Пермського табору ВС 389/35, запитали, чи шкодує він, що доля привела його до концтабору, Світличний відповів: «Перехід від “свободи” до “несвободи” не був у мене таким різким, як у деяких інших. Довгі роки перед арештом я не міг знайти праці за фахом, мої літературні твори, в яких не було ніяких антирадянських напрямків, не друкувалися лише із-за неприйнятності для офіційних кіл імені автора, коротше кажучи, і перед арештом я, по суті, був поза законом. В цьому розумінні я не втратив багато з арештом».

Важливо й те, як поет сприймав ув'язнення загалом. Він любив життя, дуже любив. Хай це тюрма, етапи, однак і життя — своє, завжди з приводами для радості. Дисидент Семен Глузман, якому випало на долю провести частину ув'язнення зі Світличним, написав чудові спогади про цей час. З них ми пізнаємо абсолютно стоїчного за своєю суттю Івана. Наприклад, коли до зони надійшло кілька примірників «Літературної України» з покайним листом Івана Дзюби, його близького товариша, Світличний зреагував так: «Шкода його, так шкода його. Ну, що ж йому тепер там робити? Писати не зможе, житиме самотньо і тоскно. Приїхав би сюди, тут би й жив спокійно, і читав би, й писав би. І публікувався б...»

За залізними решітками і лісами Сибіру він почувався, наче на свободі. Оцього нюансу КДБ не врахував: у по-справжньому вільної людини не забрати постави того, хто знає, для чого жертвує. Не забрати також гумору — своїх соратників у таборі Світличний називав ПЕН-клубом. Мистецтво рятувало в умовах ізоляції, а подеколи було єдиним, що втримувало в здоровому глузді.

Українські дівчата відмовлялись носити табірні «бірки» з прізвищами, а замість них робили собі комірці з візерунками. В умовах перебування на зоні, як казала Світлична, «це було справжнє чудо».

Удалині від місця ув'язнення Івана, у Мордовському таборі, українські ув'язнені жінки — зокрема Ірина Калинець та Ірина Сенік, правозахисниця Надія Світлична і мисткиня Стефанія Шабатура — так само шукали своїх моральних стовпів у важких умовах. І знаходили їх у творчості.

«Ви знаєте, в нас було гарно», — такими словами Ірина Сенік починає опис жіночої зони в

інтерв'ю. Був філософський гурток, який вела пані Ніна Строката-Караванська; вона ж долучала всіх новоприбулих українок до створення мікробіологічного словника. Був літературний гурток: змагалися в перекладі з російської, Ірина Калинець писала вірші казки, постійно шліфуючи свою майстерність. Стефанія Шабатура малювала ескізи для майбутніх робіт, але найбільшим її проєктом в ув'язненні була серія з понад 70 екслібрисів. На жаль, поглянути на них ми не маємо можливості, бо одного дня в жінки відібрали всі її роботи, вручивши натомість акт про знищення. За описами подруг то був фантастичної краси мистецький витвір.

Коли Надія Світлична потрапила до робітничого бараку, де вже жили інші жінки, то помітила на вікнах вишивані фіранки: їх робила з мішковини Сенік. Вишивання було основним мистецтвом тут – і способом національного самовираження, міцної дружби водночас. Українські дівчата відмовлялись носити табірні «бірки» з прізвищами, а замість них робили собі комірці з візерунками. В умовах перебування на зоні, як казала Світлична, «це було справжнє чудо». Найкращою майстринею в цій справі вважали Сенік — і не дарма. Поетеса постійно komponувала узори і вчила подруг. Ті регулярно бачили, як вона прокидалась і навпомацки щось намагалася записати, замалювати. Снилися ідеї, і їх треба було не згубити до ранку. Жінка буквально не могла жити без цього: під час слідства за іронічні віршики у неї забрали нитки з голкою, то вона оголосила голодування. Тримала вісім днів, на дев'ятий таки віддали. Завдяки такій твердій поведінці пані Ірина повезла їх з собою до Мордовії — вишивати українкам комірці замість «бірок». То, звісно ж, була її ідея.

Подеколи доводилося для цієї справи розпускати свій одяг, але маленькі подарунки, що народжувались з рук майстринь, того вартували. Якось довідалися жінки від Стуса, котрий перебував у сусідній зоні, що чоловік ніколи не мав вишиванки. Звичайно, цілої сорочки зробити не змогли, але кожна вишила закладку з візерунками і передала поетові. На таких дрібницях і втримували свій моральний дух.

Із Василем Стусом пов'язана ще одна історія створення української атмосфери в суворох таборах Мордовії. Різдво. Українські дівчата після Святвечора вийшли на подвір'я і вирішили йому заколядувати. Гукнули: «Василю!» — перевіряючи, чи чує, а потім довго-довго співали, аж похрипли. На наступний день пишуть листа, питають поета про коляду. Приходить відповідь від нього: «Та чув щось там пищало», але далі — вірш. Спочатку подруги себе не впізнали, та, вчитавшись, таки зрозуміли: це про них.

*немов крізь шиби, кроплені дощами,
крізь скрик розлуки, ліхтарів і ґрат
затрембітав тонкими голосами*

крижаний острів квітів і дівчат.

Обережними жестами українці в ув'язненнях плекали традиції, духовно тримаючись невеличкої оази батьківщини.

Такі випробування не витримати з прагматичних міркувань чи логічних розрахунків: лише духовно наснаженим особистостям чіткого покликання під силу пройти крізь пустелю життя, зберігаючи моральне осердя.

У Пермському таборі щодо будь-якого національного самовираження покарання були значно суворіші, ніж у Мордовії. Вплив таких правил бачимо у різниці спогадів ув'язнених: бранці першого роками жили, не промовляючи жодного слова українською, і ці міцні обійми російської культури підривали моральний стан.

А що й казати про релігію в умовах табірної тиску. Одного разу Ірину Калинець кинули в карцер спеціально саме на Великдень. Весь час жінка тихо молилась в кутку: давно звикла, що її віра в Бога — злочин. Пізнала вона це ще змалечку, особливо запам'ятавши один епізод із дитинства. Її вчителька суворо питала: «А чи ви посміли піти до церкви? А чи ви посміли?» Одного разу маленька Ірина розсердилася і сказала: «Так, я ходила». Бунт був викликаний ще й тим, що вона якраз хворіла й дуже шкодувала, що саме того дня не була в церкві. Може, якби й ходила, то нічого не відповіла б, а це — від злості. Цілий місяць водили після того дівчинку піонерськими зборами.

Вишкіл вірянина-бунтівника з малих літ отримував багато хто з майбутніх дисидентів, серед них — Іван Гель. Народжений у селі Кліцько Львівської області, він ріс у глибоко національно-свідомій і релігійній родині. Батько був добровольцем в УГА, а в повоєнні роки потрапив в ув'язнення як станичний підпілля СБ ОУН. Матір — теж виняткова жінка: її дядько — Григорій Тершаковець, засновник "Просвіти" в Комарні та навколишніх селах. Доля людини з таким корінням і вихованням у Союзі була накреслена наперед.

Маленький Гель, як і вся родина, виявляв відверту зневагу до окупантського режиму і вірність Богу, за що йому довелося покинути школу в 15 років. Зібрали в лінійку усіх учнів, а Івана

викликали на середину, грізно запитуючи: «Гель, ти чому так люто відмовляєшся поступити в комсомол?» Хлопчик відповів так, як вчив батько і його товариші по національній справі: «Не буду комсомольцем, бо поступити в комсомол означає зректися Бога, тата і України». Отак і вигнали зі школи.

Уже тоді для Геля був важливішим принцип, а не розрахунок. Хлопець розумів, що ув'язнення з такою безкомпромісністю — це справа часу. Зростаючи на історіях про катування батька у в'язниці замість казок, він почав готувати себе до схожої долі дуже рано. Гартував своє тіло, щоб те в гармонії з духом витримувало випробування. Гель називав одну з таких практик «тренінгом»: у років 15-16 він розкурював цигарку, прикладав до руки — і не віднімав, поки не гасла; так робив багато разів, поки не привчив себе до того, що рука вже не смикалася.

Під час другого строку позбавлення волі за свою антирадянську позицію Іван Гель учинив небачений серед дисидентів подвиг самопожертви і витримки — стоденне голодування за Статус політв'язня і повернення конфіскованих листів. У самому голодуванні немає нічого особливого: тоді українські «державні злочинці» протестували таким чином постійно. Той же Світличний казав, що менш ніж за рік встиг протримати чотири голодування. Це був потужний спосіб волевиявлення й морального єднання в'язнів: наприклад, коли Стус вимагав триденної відпустки на прощання з присмертним батьком, то голодували українці різних місць ув'язнення. Особливість вчинку Геля в тривалості — стільки не витримував ніхто.

Найважче було перебороти інстинкт самозбереження. Десь на двадцять добу Гель почав розмовляти з Богом, відчувати особливе наближення до Нього: приходили світлі думки й одухотворене відчуття єдності з Всевишнім. «На шістдесят першу добу фізично я вже повністю здав. Ще не відключився, був при свідомості. І відчув свій внутрішній або Божий голос: якщо втрадиш силу духа — помреш. Волею переможи їх», — розповідав дисидент.

Це могло би здаватися агонічним маренням людини, яка втратила зв'язок з реальністю, якби не один нюанс: Іван Гель був при здоровому глузді й за час голодування навіть написав деякі розділи книжки «Грані культури», що відповідає на текст Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Ба більше, чоловік стверджував, що в житті не написав би її: бракувало концентрації волі, а в тюрмі — тим паче. Зате в карцері (туди поміщали в'язня, який починав голодування) писалося легко, навіть без допоміжної літератури.

Страх ламав і ламає людям хребти. Такі випробування не витримати з прагматичних міркувань чи логічних розрахунків: лише духовно наснаженим особистостям чіткого покликання під силу пройти крізь пустелю життя, зберігаючи моральне осердя — це і є оаза, при якій оживають тіло і душа.

ЯНА КУБИШКІНА

31 БЕРЕЗНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**